

НАЦІОУТВОРЕННЯ ТА ПРАВО: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Корж І. Ф., Бірюк Л. І., Корж Т. І.

ВСТУП

Актуальним для України є питання щодо належного забезпечення національної безпеки. Зазначене можна розглядати через призму утворення та функціонування української нації в умовах глобалізації, в рамках якої передбачається інтеграція усіх суспільств в цілісне світове співтовариство, що відкриває ще один вимір націй. Поява у світі різних націй, які ґрунтуються на власній історії та успішному досвіді інтеграцій народів та етносів на підставі свого проекту, у свою чергу можуть бути проектом, своєрідним механізмом для утворення української нації.

Відображенням зрілості українського суспільства є його спроможність використовувати різноманітні, сучасні ресурси та механізми для власного розвитку, використовувати досвід інших країн для створення та розбудови української нації. З огляду на зазначене, актуальним і невідкладним для української науки є розкриття підстав та доцільності застосування в національному законодавстві застарілих термінів. Зазначене стосується сфери націоутворення, обґрунтування рудиментності і недоцільності подальшого використання цих термінів в українському законодавстві.

Мова йде про формалізацію у перші роки незалежності таких термінів, як: «національності», «національні меншини», «національні групи», які нині продовжують вживатися в законодавстві України, насамперед в Конституції України. Саме вжиття зазначених термінів в повсякденному житті, неоднозначне розуміння їхнього змісту широкими верстами населення слугує перепорою для консолідації етносів України в єдиний Український народ, а в подальшому у такий політико-правовий інститут, як українська нація. Зазначені недоліки, у свою чергу, слугують перепорою до належної консолідації суспільства у питанні забезпечення національної безпеки.

Такий стан речей вимагає переосмислення сутності згаданих рудиментних термінів і необхідності заміни їх на сучасні, які більш повно і об'єктивно можуть розкрити зміст процесів націоконсолідуючого характеру та, на нашу думку, сприяють утворенню сучасної української нації.

Таким чином є доцільним напрацювання та запропонування нових шляхів та механізмів удосконалення процесу українського націоутворення та забезпечення національної безпеки України, застосування термінів, які мають об'єктивний характер, як то: «етноси», «державоутворюючий народ», «корінні народи», тобто у відповідності до французької моделі націоутворення, що потребує внесення відповідних змін до національного законодавства.

1. Етнологія та правові механізми

У системі гуманітарних дисциплін особливе місце належить етнології (етнографії) – науці, в центрі досліджень якої перебувають етноси, їх культура і побут. Без цієї науки не можна пізнати сучасне людство та його історію. Термін «етнологія» походить від поєднання двох грецьких слів: *etnos* – рій, зграя, група, плем'я, народ і *logos* – вчення, наука, судження¹. Можна було б навести не один десяток визначень предмета етнології. Але потреби у цьому немає, бо вже після Другої світової війни в країнах Західної Європи і Америки терміном етнологія позначали теоретичне народознавство. Французький етнолог-структураліст К.Леві-Строс, користуючись терміном антропологія, наголошував, що система народознавства включає етнографію, етнологію й антропологію, що не є окремими дисциплінами, а лише послідовними етапами наукового дослідження й пізнання.

Сьогодні термін етнологія є загальновизнаним. Але наведені означення предмета етнології як науки дуже неоднозначні чи суперечливі, громіздкі чи невинувато стислі, занадто загальні чи надміру конкретні. У більшості з них за основний предмет етнології беруться етноси, їх культурно-побутова специфіка й етногенез.

Як зазначає М. Тиводар², на сьогодні науці під назвою «етнологія» належить особливе місце в системі наук. Лише вона дає змогу зрозуміти, що людство являє собою сукупність етносів з їх культурою, побутом, етногенезом та історією. Осмислення проблем

¹ Пиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. С. 7.

² Пиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. С. 3-5.

етнічної строкатості людства набуло особливого сенсу, бо пов'язане не лише з пізнавальними інтересами і практичними завданнями, а й з теоретичними узагальненнями. Вся історія людства беззаперечно засвідчує, що групова, соціально-класова і політична самоідентифікації не є такими сталими і виразними, як етнічна. Етнічна самоідентифікація зачіпає дуже глибокі особисті почуття, які допомагають людині уникнути знеособлення і деградації, переводять особистий пошук на рівень значущості і поваги до свого етнічного «я». Це означає, що феномен етнічності проникає в усі сфери суспільного і політичного життя, визначає характер і хід соціально-політичного розвитку етносів.

Етнологія незаперечно довела, що етноси як дуже складні соціально-біологічні міжпоколінні людські спільноти можуть існувати і функціонувати цілком самостійно навіть в умовах повної територіальної, історико-культурної та політичної ізоляції. Це свідчить, що етноси є цілком самодостатніми людськими спільнотами, на відміну від соціальних груп і класів, які не можуть існувати і функціонувати поза межами етносів.

Завоювання упродовж ХХ ст. багатьма етносами державної незалежності, перетворення їх у державотворчі і державо-відповідальні засвідчило, що вони вступили у принципово новий етап свого етнопонаціонального розвитку. Виникнення нових держав підтвердило широкомасштабність етнічних процесів у нових державотворчих етносах, що охопили всі сфери їх буття. Вибух етнопонаціональної активності вимагав не лише осмислення цих процесів, а й відповідної соціальної, правової, політичної і культурної практичної політики. А це дуже потрібно, бо у кожного етносу своя батьківщина, історична пам'ять, культурно-побутові традиції та соціально-політична практика.

На цьому ґрунті й формувалось оригінальне й неповторне обличчя кожного етносу. Етнічні форми буття найкраще проявляються у внутрішній єдності культури. Саме через неї проявляється колективний феномен однакового світобачення і світосприйняття, однакової поведінки у різних чи схожих ситуаціях членів одного етносу. Тому вивчення сутності економічних явищ, історичних, культурно-побутових та політичних реалій у всіх проявах інтеграційних і дезінтеграційних процесів не лише вимагає обов'язкового і першочергового врахування життєдіяльності етносів, а й відкриває шлях до пізнання історичного розвитку людства.

Існують різні визначення терміну «етнос»: «Етнос» (від.етно...) – спільнота, у яку люди об'єднані уявленнями про спільне походження та наявністю культурної спільності – мови, звичаїв, міфів, епосу³; (від грецьк. ἔθνος – плем'я, народ) – стала група людей, що історично склалася, усвідомлює свою єдність поза економічним, соціальним, політичним та конфесійним поділом та має спільні етнічно маркуючі ознаки. За значенням є близьким до поняття «народ» у його буденному розумінні⁴; (від грец. ethnos – народ, група, плем'я) – стійка, історично сформована на певній території спільність людей – плем'я, народність, нація, що мають спільні риси, усталені особливості культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), фіксовані у етнімі⁵; (суспільство, група, народ) – історично сформована стійка спільність людей – плем'я, народність, нація. Етнос виступає як соціальний організм, який самовідтворюється шляхом етнічно однорідних шлюбів і передавання новому поколінню мови, культури, традицій, етнічних орієнтацій тощо⁶; історично сформована на певній території стійка спільнота людей (плем'я, народність, нація, народ), що володіють спільними рисами та стабільними особливостями культури, мови, психологічного складу, а також усвідомленням своїх інтересів і цілей, своєї єдності, відмінності від інших подібних утворень самосвідомістю та історичною пам'яттю, а також має соціальну цілісність і оригінальний стереотип поведінки⁷ тощо.

Розвиток етносів можна прослідити через «етногенез», під яким розуміється сукупність соціально-історичних, духовно-культурних процесів та природних чинників, що зумовлюють виникнення, становлення і розвиток етносу. В широкому розумінні етногенез є

³ Етнос. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18071

⁴ Етнос. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Etnos

⁵ Етнос. Історія України. URL: <https://histua.com/slovník/e/etnos>

⁶ Етнос. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C5%F2%ED%EE%F1>

⁷ Етнос. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovník.ua/index.php?swrd=%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81>

процесом історичного походження та буття етнічних груп, пов'язаний з розвитком виду *Homo sapiens*⁸.

Як зазначається в наукових дослідженнях⁹, сутність і зміст націй можна розкрити лише через історичний розвиток етносів. Поза етноісторичним розвитком не вдається визначити ті етнічні риси, які відіграли вирішальну роль у консолідації етнічних спільнот у нації. Серед націоконсолідуючих рис звичайно називають мову, традиції і звичаї, морально-історичні цінності, соціально-побутовий уклад, психологічні установки, що передаються від покоління до покоління. Принцип історизму дає змогу побачити джерела і перспективи розвитку етносів і досягнення ними рівня нації.

Між етносами і націями існують лише відносні відмінності. Етнос на донаціональному рівні проявляється як своєрідна сумарна цінність різних складових в обмеженому економічному, політичному і культурно-побутовому просторі з усталеними внутрішніми взаємозв'язками і обмеженими зовнішніми зв'язками. На національному рівні розвитку етнос вже виступає як цілісність, що всебічно інтегрувалась у соціально-політичну систему суспільства. Визначальним показником у даному випадку виступає рівень політичної інтеграції в громадянське правове чи тоталітарне суспільство.

Це переконує, що націю слід розглядати як особливий стан етносу, що історично сформувався при наявності певних об'єктивних і суб'єктивних умов політичної, соціальної, культурної і духовної консолідації. До об'єктивних умов слід віднести соціальні інститути і зв'язки, центральні і регіональні державні інститути, розвинуті економічні відносини, що інтегрують життєдіяльність членів етносу. До суб'єктивних умов належить усе духовне життя, в якому найвиразніше проявляється етнонаціональна самосвідомість, поведінкові стереотипи, психологічна єдність і таке інше.

Більшість учених виходить з того, що в нації не можна відокремити етнічне від соціального і політичного, що нації визначаються характером етнокультурної специфіки домінуючих етнічних спільнот. Так, англійський етнополітолог А.Сміт вважає, що нація поєднує в собі етнічний принцип, територіальний компонент і політичну спільноту, тобто має глибокі корені на різних рівнях історичної реальності і поєднує громадянство з етнічною

⁸ Етнос. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18071

⁹ Пиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. С. 147-148.

належністю і територією. Американський політолог К.Енлоу підкреслює, що етнічність є найбільш цінним компонентом держави і нації, а для німецького філософа А.Козінга нація – «це діалектична єдність економічних, соціальних, політичних, ідеологічних та етнічних факторів» .

Різноманітні тлумачення терміну нація та їх еволюція ускладнили можливість формулювання його універсального значення. Ще й нині воно змінюється залежно від різних зовнішніх чинників. Нині у літературі існує кілька тлумачень поняття «нація». Для одних нація – це щось одвічне, біологічне, для других – тільки історичне і соціальне, для третіх – щось містичне, недоступне для пізнання, для четвертих – ірраціональне, що заважає поступальному розвитку людства.

Як зазначає С. Г. Кара-Мурза¹⁰, поняття нація набуло важливого значення для життя і самосвідомості народів, особливо великих держав. В уявленні, що притаманно формаційному підходу, нація є вища стадія розвитку етнічних спільнот, що відповідає умовам індустріального суспільства.

Наведемо значення терміну «нація»: (від лат. *patio* – рід, плем'я) – спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей¹¹. Нині найпопулярнішим стало етнологічне (в працях окремих українських дослідників його називають етніцистським – (від англ. *ethnicity*) тлумачення нації, яке розглядає її як особливий стан соціально-економічного, національно-культурного і політичного розвитку етносу, що пов'язаний з розвитком національної свідомості, творенням його державності, національно-державних символів і атрибутів, національної культури¹²¹.

Таким чином існують різні теорії щодо поняття «нація»: політична; психологічна; культурологічна; історико-економічна; етнічна. Усі вони в основу націогенези ставлять відповідно політичний, психологічний, культурологічний, економічний або

¹⁰ Корж І. Мова й нація як важливі чинники безпеки держави. *Вісн.* 2009. № 13. С. 37–39.

¹¹ Нація. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsiia

¹² Пиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. С. 74

етнічний чинник. Під націогенезом (від лат. *natio* – народ і ...генез) розуміється процес формування нації як соціального цілого, єдиного організму, суб'єкта активності політичної. Серед загальних рис нації виділяють мовні, культурні, територіальні, економічні, соціальні, соціально-психологічні й політичні характеристики, жодна з яких не може бути абсолютною чи домінантною. Значимість тієї чи інших з наведених ознак визначається умовами формування конкретної нації, особливостями її історичного становлення. У реальності немає групи соціальної, яку можна б узяти за абсолют для порівняння з іншими національними спільнотами. Кожна з існуючих націй проходить свій шлях розвитку.

Нині домінують два головні, принципові підходи до формування нації: нація як громадянство, як колективний суверенітет, що базується на спільній політичній участі, тобто державницьке розуміння нації. Це – французька модель. І нація як етнічність, тобто спільнота тих, кого поєднує спільна мова, історія або культурна ідентичність, тобто етнічне розуміння нації. Це – німецька модель.

В етносоціології в науковому обігу вживається ще один термін «народ». Якщо не враховувати радянські підходи до визначення цього терміну, то під терміном «народ» (з точки зору його об'ємності), мають на увазі «всі етноси-автохтони (корінні), традиційні діаспорні спільноти та натуралізовані новітні етнофоримігранти країни», до яких ще додають і усі етноси не автохтони. Тобто – це форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я)¹³; це населення держави, що утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують¹⁴.

В нинішніх умовах важливого значення в націоутворенні належить праву – універсальному механізму регулювання процесу утворення націй. Загальновідома теза «право народу на самовизначення», яка пов'язана з ім'ям американського президента Вудро Вільсона, набула актуальності після Другої світової війни, і особливо з активізацією антиколоніального руху. В другій половині ХХ ст. впливові міжнародні організації ухвалили низку актів з метою узгодити інтереси представників як національних меншин, так і більшості. Деякі з них ухвалено на рівні ООН, вони стосуються всіх країн – членів цього всесвітнього форуму, а також регіональні,

¹³ Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / наук. ред. Л.І. Андрієвський. Київ : Аконіт, 2005. Т.2. С. 300.

¹⁴ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю.С.Шемшученко та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2002. Т.4. С 46.

переважно континентальні, ухвалені державами Європи, Америки, Азії або Африки. До перших належить Статут ООН, відповідно до п. 2 ст. 1 якого держави-учасниці зобов'язалися розвивати дружні відносини між націями на підставі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також уживати інших заходів для зміцнення загального миру¹⁵.

Крім того, загальноновизнані правила та принципи цивілізованого самовизначення націй і народів закріплено в Резолюції ООН «Право народів і націй на самовизначення» (1952)¹⁶; Міжнародній конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948)¹⁷; Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960)¹⁸; Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року¹⁹; Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965)²⁰; Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970)²¹; Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права

¹⁵ Статут Організації Об'єднаних Націй / Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010

¹⁶ Резолюція ООН «Право народів і націй на самовизначення» № 637 (VII) від 16.12.1952 р. URL: [file:///C:/Users/garri6126/Downloads/A_RES_637\(VII\)\[A\]-RU.pdf](file:///C:/Users/garri6126/Downloads/A_RES_637(VII)[A]-RU.pdf)

¹⁷ Міжнародна конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

¹⁸ Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14.12.1960 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_280#Text

¹⁹ Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01.08.1975 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text

²⁰ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 07.03.1966 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

²¹ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24.10.1970 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text

(1966)²²; Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966)²³ тощо.

Право нації на самовизначення в сучасному розумінні можна розглядати як «суверенне право нації, незалежно від її чисельності, рівня розвитку та інших характеристик, на вільне відокремлення від інших народів (націй) та утворення власної суверенної держави; право нації вирішувати свою долю, визначити форму державності, входити до складу іншої держави. Це право не зводиться тільки до відокремлення і створення самостійної держави й тим паче не означає обов'язковості такого кроку особливо в період могутніх інтеграційних процесів. Реалізація права народів (націй) на самовизначення, безперечно, є певною загрозою територіальній цілісності держави, але ця загроза стає тим більшою, тим реальнішою, чим менше ця держава поважатиме права людини, кожного народу, що живе на цій території, в умовах повної свободи, тобто цілком самостійно, без втручання третіх сил визначити свій внутрішній та зовнішній статус. Також заперечення такого права орієнтує на пошук штучного сепаратизму і тим самим стимулює його. Відмова від самовизначення аж до відокремлення зовні нібито сприяє збереженню цілісності багатонаціональної держави, але насправді працює в протилежному напрямі, маючи дезінтеграційну тенденцію²⁴.

Право нації на самовизначення в сучасних умовах слід реалізовувати за умов гарантування та реального забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, недопущення її дискримінації за будь-якими ознаками, дотримання принципу верховенства права та філософсько-правової доктрини переважання загальнолюдських цінностей над інтересами держави, усебічного сприяння діяльності інститутів громадянського суспільства з метою захисту населення від свавілля влади та громадського контролю за суворим дотриманням законів усіма державними органами й організаціями. У галузі зовнішньої політики реалізація права нації на власну державність

²² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

²³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

²⁴ Клименко О.А. Право на самовизначення націй (народів) чи сепаратизм? URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3424/%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. С. 56.

зумовлена прийняттям і дотриманням загальноєвропейських міжнародних прав норм поведінки щодо інших держав²⁵.

2. Проблеми етнічної ідентифікації та етнічної стратифікації в Україні: правові шляхи їх вирішення

В Україні, окрім зазначених вище, формально вживаються і інші терміни із зазначеної сфери: національні групи; національності; етнічні групи; національні меншини тощо. Вжиття такої різноманітності термінів, на нашу думку, не лише не сприяло консолідації усіх етносів України в один великий Український народ та в політико-правове об'єднання, яким має бути Українська нація, а навіть навпаки, посилило етнічне розшарування в Україні, що негативно сказалося на питанні забезпечення національної безпеки. Дійшло до створення парадоксальних ситуацій, за яких громадяни України, народившись в Україні, маючи паспорти громадян України, демонстративно відтотожують себе від України, відносячи себе не до Української, а до іншого виду нації – російської, угорської тощо.

Цими громадянами в повсякденному житті демонстративно ігнорується українська мова, культура, освіта, історія тощо, і віддається пріоритет відповідним критеріям свого етнічного походження, тим самим поглиблюючи розкол українського суспільства за відповідними інтересами і створюючи загрози національній безпеці. Значну підтримку цим громадянам у зазначеному, насамперед у духовній сфері, надається представниками духовенства Православної церкви Московського патріархату, що в цілому загострює політичну ситуацію у державі, посилює сепаратистські тенденції в тому, чи іншому регіоні України.

Як зазначає відомий публіцист, письменник і журналіст В. Портніков, в Україні є сотні тисяч, навіть мільйони людей, яким взагалі байдуже, хто вони. Тому якщо ми хочемо, щоб Україна була цивілізованою, демократичною європейською державою, то першим і останнім завданням цієї країни є захист ідентичності, щоб люди, які тут живуть не сумнівалися, що вони українці і для них важливими є мова, україномовне телебачення, україномовне радіо, тяжіння до власного культурного світу²⁶.

²⁵ Гультай М. М., Федоренко Т.О. Право нації на самовизначення: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ. 2018. № 1 (106). С. 20-21.

²⁶ Територія, де українська ідентичність не переможе, стане частиною Росії. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92033>

В кінці кінців, багаторічні зусилля правлячого режиму Російської Федерації, який взяв на озброєння неонацистську ідеологію «руського мира» (рашизм), були направлені на розкол української спільноти за етнічно-культурним походженням, на протиставлення народів та етнічних груп України один одному, насамперед підштовхуючи етнічних росіян, а також угорців окремих регіонів до сепаратистських устремлінь, призвели до загальновідомих подій 2014 року в Луганській та Донецькій областях, а згодом і до прямої збройної агресії проти України у 2022 році.

Таким чином, в Україні має місце рудиментна етнічна стратифікація. Для розуміння і визначення цього поняття можна привести слова Питирима Сорокіна: «Соціальна стратифікація – це диференціація деякої даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. Вона знаходить вираження в існуванні вищих і нижчих шарів. Її основа і сутність – у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності і відсутності соціальних цінностей, влади і впливи серед членів того чи іншого співтовариства. Конкретні форми соціальної стратифікації різноманітні і численні. Однак все їхнє різноманіття може бути зведене до трьох основних форм: економічна, політична і професійна стратифікації. Як правило, усі вони тісно переплетені. Соціальна стратифікація – це постійна характеристика будь-якого організованого суспільства»²⁷.

Таким чином етнічна стратифікація є різновидом соціальної і полягає в нерівності між етносами в різних її формах. Наприклад, в колишньому СРСР етнос росіян мав різного роду преференції і переваги перед іншими етносами, і цей етнос домінував практично в усіх сферах життєдіяльності. Росіянам віддавалися переваги у партійному, професійному тощо кадровому зростанні. Російській мові надавалася перевага у навчанні середньої та вищої школи, викладачам предметів російською мовою запроваджувалися відповідні надбавки тощо, російські пісні та культура домінували на радіо і телебаченні. На базі російського етносу було заплановано і впроваджувалося в життя ідеологічне завдання по створенню нового етноутворення «радянський народ», в основу якого було покладено переважно усе російське, і лише розпад СРСР зруйнував зазначений процес.

²⁷ Стратифікація як структуровані нерівності між різними групами людей. Соціологія. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/12614/>

Однією із головних причин, на нашу думку, породження згаданих негативних фактів є те, що до цього часу і в Конституції України, і в національному законодавстві, і в політикумі, і в повсякденному житті українського суспільства домінують рудиментні, екс-радянські наративи про співіснування різних національностей, національних меншин. Якщо брати до уваги колишній СРСР, то подібний наратив можна було б сприймати як реальне і належне. На той час СРСР фактично був своєрідною конфедерацією: складався з 15 республік, які мали формальні ознаки держав, дві з яких на рівні з самим СРСР – Україна і Білорусь, були засновниками ООН. Ці республіки склалися з одноіменних народів – національностей. Тобто, відповідні народи формально мали свою державність і національність, що відповідало положенням критеріїв про нації.

Саме зазначений підхід був взятий в основу при формуванні правових актів України «Декларації про державний суверенітет України», а також при прийнятті «Конституції України». В них використовуються такі терміни, як: «громадяни України всіх національностей»; «всі національності»; «національні групи»; «національні меншини»; «національні мови»; «всі народи» тощо. Тобто, тим самим були створені передумови для нинішнього неоднозначного трактування понять «український народ», «нація», а також довільне вживання термінів «етнос», «етнічна меншина», «національна меншина», «етнонаціональна меншина», теорія «єдиного українського етносу» тощо²⁸.

Цілком зрозуміло, що на етапі відновлення незалежності України, коли в Україні проживали представники різних національностей колишніх республік СРСР, зазначене було можливо і доцільним для формування Українського народу та створення української нації. Однак, пройшло вже більше тридцяти років від цих подій, а за цей період фактично нічого не змінилося. Уже за інших історичних обставин, що склалися в Україні, на державному рівні продовжують рудиментно вживатися ті ж штампи, що і на початку незалежності. Народилися і вирости цілі покоління громадян України, які мають національний український паспорт, українське громадянство, однак не вважають себе українцями, а ідентифікують себе представниками інших націй, хоча ними не являються, бо відповідних зв'язків (політичних, територіальних, юридичних тощо) з націями

²⁸ Етносоціологія: довідник / Нац. пед.ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, Центр етноглобалістики. Київ: Вид. НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. 205 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yevtukh_Volodymyr/Etnosotsiologhiia_dovidnyk.pdf. С. 31-32.

відповідних країн не мають, крім належності до одномовної групи (росіяни, білоруси, поляки, угорці, румуни тощо).

Зазначене не може в подальшому мати місце в Україні, і цю ситуацію потрібно змінювати. Такі громадяни України мають мати правовий статус представників відповідних етносів, національних груп в Україні, оскільки вони не можуть бути націями і народами (за виключенням корінних народів), як це і зазначено в Декларації прав національностей в Україні²⁹, так як вони не мають зазначених вище відповідних зв'язків з одномовними націями тих чи інших країн. Саме зазначене вище заважає створенню в Україні такої спільноти як Український народ, що має поєднувати в собі усіх представників народів та етносів, а в подальшому утворити політико-правову спільність – українську націю, що є найвищим рівнем розвитку етносів і народів на відповідній території. Саме за такої спільності може забезпечуватися її подальший всебічний розвиток та забезпечуватися її безпека, тобто національна безпека.

Нині в Україні зроблено певні кроки у цьому напрямку, тобто задля сприяння консолідації та розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів на законодавчому рівні визнано три народи України автохтонними (корінними) – кримських татар, кримчаків і караїмів³⁰, що відповідає положенням Віденської декларації та Програмі дій, прийнятих на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року, Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів від 13 вересня 2007 року. Разом з державоутворюючим українським етносом, згадані автохтонні народи є невід'ємними складовими Українського народу та української нації, до яких відносять себе і більшість представників інших етносів – росіян, білорусів, поляків, словаків, молдован, румунів тощо.

Як зазначає Л.Залізник, «нація – це вища форма розвитку етносу, що проявляється в національній державі. Іншими словами, нація – це одержавлений етнос. У сучасному світі народ здатен нормально розвиватися лише в формі нації, тобто у власній державі»³¹.

²⁹ Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. № 1771-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text>

³⁰ Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 р. № 1616-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 38. Ст. 319.

³¹ А. Залізник. Стародавня історія України. 2-ге вид. доповн. Київ : Темпора, 2019. С. 583-584.

Подальший розвиток українського суспільства, Українського народу та української нації, належне забезпечення національної безпеки неможливі без внесення відповідних змін до національного законодавства. Насамперед зазначене стосується Конституції України³², а також прийнятих на її основі законів. В цих документах потрібно відійти від минулих штамів про національності, і вживати терміни, які відповідають нинішнім реаліям, тобто термін «народи України», що включає в себе етнічних українців і представників корінних народів, а також представників усіх етносів, що населяють Україну: росіян, білорусів, поляків, угорців, румунів, молдован, євреїв, грузинів, вірмен, ромів тощо.

Як негативний приклад зазначеної проблеми можна навести поведінку українських біженців у Німеччині³³. Як розповідають німці, біженці до них приїхали з різним баченням ситуації. Багато є російськомовних або таких, хто просто скористався ситуацією. Також є іноземці-біженці з України. У недільне кафе приходять родина лікарів із Палестини. Чоловік має українське громадянство, вже майже 40 років прожив в Україні. Дружина з українським видом на проживання і двоє малих синів, які спілкуються українською.

Це – контраст на фоні російськомовних українців, яких навіть війна не переконала перейти на українську. Прикро, коли багато наших громадян через мову вперто підтримують міф про «адін народ». Через це образ українців спотворюється до малороса.

Волонтерам із діаспори це справедливо наболіло. Через такий підхід сходять нанівець зусилля донести німецькому суспільству, що українці – інші, і мова наша – інша, і народ ми – кращий, розумний, працьовитий, миролюбний. Усі українці за кордоном є обличчям держави, її послами, носіями культури і традицій. Від їхньої самоідентифікації і поведінки залежить суспільна думка.

Таким чином лише за умови, коли представники зазначених етносів будуть вважати себе невід’ємною складовою Українського народу, є можливим створення найвищого політико-правового утворення – української нації, тобто за політичним (французьким) принципом, і коли кожен представник такої української нації буде вважати Україну своєю Вітчизною, ототожнювати себе з нею, її любити, тоді можна з упевненістю стверджувати, що такий

³² Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

³³ Юлія Климчук. По біженцях за кордоном судять про Україну. URL: <https://www.zvyagel.com.ua/?p=151236>.

громадянин буде готовий за необхідності виступити на захист своєї Вітчизни, забезпечувати належну національну безпеку.

ВИСНОВКИ

Терміни етнічного характеру, такі як «національності», «національні меншини», «національні групи», що нині вживаються в законодавстві України, не лише не містять в собі націоконсолідуючих характеристик, а навіть спричиняють певну шкоду життєво необхідним націоутворюючим процесам в Україні, не сприяють консолідації її народів в Український народ та українську націю, а також не сприяє забезпеченню національної безпеки.

Тим самим, ускладнюється, гальмується процес націоутворення внаслідок невизначеності та суперечності у визначенні його мети і засобів її досягнення.

Суттєвим є також те, настільки активно частина громадян, що прямо чи опосередковано беруть участь у процесі розбудови нації, сприймають її як духовну цінність і високу мету, яка, однак, часто є прагматичною, як умову й інструмент досягнення власного життєвого успіху, матеріального благополуччя, і яка індиферентна до всього, що стосується національного питання.

Необхідним процесом для виправлення даної ситуації в Україні, на нашу думку, є переосмислення сутності згаданих рудиментних термінів і заміна їх на сучасні та ефективні, які за своїм змістом більш повно і об'єктивно можуть розкрити характер процесів націоконсолідуючого типу та сприяють утворенню сучасної української нації. Таким підходом може бути заміна в Конституції України та в національному законодавстві згаданих вище рудиментних термінів на терміни більш об'єктивного, змістовного характеру, як то: «етноси», «українська нація», «корінні народи», тобто у відповідності до французької моделі, за якої нація визначається за громадянством, як колективний суверенітет, що базується на спільній політичній участі, тобто виховання і затвердження державницького розуміння нації, що притаманно більшості розвинутих країн світу.

АНОТАЦІЯ

Хід історії і події сьогодення показують, що одною із важливих невирішених проблем України є питання становлення та функціонування української нації, її життєздатності в сучасних умовах. Із зазначеною проблемою системно пов'язана така сучасна, гостра проблема, як питання належного забезпечення національної

безпеки України, тобто здійснення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, що в цілому має забезпечити сталий розвиток українського суспільства зокрема і країни в цілому.

Згадані дві проблеми у своїй діалектичній єдності є складовими однієї комплексної проблеми – проблеми подальшого існування Українського народу та його політико-правового утворення держави України. Зазначене підтверджується нинішніми волюнтаристськими, войовничими, цинічними діями такого агресора, яким є Російська Федерація. Український народ нині шляхом героїчного спротиву збройній агресії, відповідних втрат і здобутків на практиці доказує своє природне право на існування та подальший свій розвиток. Українці різного етнічного походження, згуртувавшись в одне ціле, героїчно дають достойну відсіч ворогу, діють як одне ціле, як одна нація. Саме таким способом у свій час латиноамериканські народи сформувалися як нації у процесі боротьби проти іспанської корони (1810 – 1826 рр.).

Поряд з об'єктивно-політичним процесом утворення націй шляхом згуртування проти спільного ворога, важливого значення набуває правова формалізація критеріїв нації, що вимагає належного і прагматичного підходу до цього процесу. Питанню утворення націй в різних аспектах приділялася увага багатьма українськими науковцями, як то: Аза Л.; Арбеніна В.; Бочковський О.; Галушко К.; Євтух В.; Касьянов Г.; Кісла Г.; Липа Ю.; Лісовий Б.; Нельга О.; Петров В.; Степико М.; Хмелько В.; Терешкович П. та інші.

В Україні, після здобуття нею незалежності, у цьому процесі превалював рудиментний радянський підхід щодо формалізації основних критеріїв визначення нації, що, як показала практика, не лише не сприяло консолідації суспільства в одну націю, а навпаки, за підривної діяльності Російської Федерації загострив поділ суспільства за етнічною ознакою. З огляду на зазначене є необхідність у корегуванні дефініційних, правових і нормотворчих підходів щодо розуміння та розбудови української нації в сучасних умовах.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу стану процесу націоутворення в Україні, а також у дослідженні причин настання нинішніх негативних наслідків зазначеного. Напрацювання та запропонування шляхів та механізмів удосконалення згаданих процесів дозволить належно забезпечити національну безпеку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пиводар М. Етнологія: Навч. посібн. Львів: Світ, 2004. 624 с.
2. Етнос. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18071 (дата звернення: 02.08.2022).
3. Етнос. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Etnos (дата звернення: 03.08.2022).
4. Етнос. Історія України. URL: <https://histua.com/slovník/e/etnos> (дата звернення: 04.08.2022).
5. Етнос. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C5%F2%ED%EE%F1> (дата звернення: 05.08.2022).
6. Етнос. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovník.ua/index.php?swrd=%D0%B5%D1%82%D0%BD%0%BE%D1%81> (дата звернення: 05.08.2022).
7. Корж І. Мова й нація як важливі чинники безпеки держави. *Віче*. 2009. № 13. С. 37–39.
8. Нація. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsiia (дата звернення: 06.08.2022).
9. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / наук. ред. Л.І. Андрієвський. Київ : Аконіт, 2005. Т. 2. 927 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю.С.Шемшученко та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2002. Т.4. 720 с.
11. Статут Організації Об'єднаних Націй / Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 08.08.2022).
12. Резолюція ООН «Право народів і націй на самовизначення» № 637 (VII) від 16.12.1952 р. URL: [file:///C:/Users/garri6126/Downloads/A_RES_637\(VII\)\[A\]-RU.pdf](file:///C:/Users/garri6126/Downloads/A_RES_637(VII)[A]-RU.pdf) (дата звернення: 08.08.2022).
13. Міжнародна конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 08.08.2022).
14. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14.12.1960 р. / Верховна Рада України. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_280#Text (дата звернення: 08.08.2022).

15. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01.08.1975 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 08.08.2022).

16. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 07.03.1966 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 08.08.2022).

17. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24.10.1970 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 08.08.2022).

18. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 08.08.2022).

19. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.08.2022).

20. Клименко О.А. Право на самовизначення націй (народів) чи сепаратизм? URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3424/%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 08.08.2022).

21. Гультай М. М., Федоренко Т.О. Право нації на самовизначення: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ. 2018. № 1 (106). С. 13-25.

22. Територія, де українська ідентичність не переможе, стане частиною Росії. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92033> (дата звернення: 09.08.2022).

23. Стратифікація як структуровані нерівності між різними групами людей. Соціологія. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/12614/> (дата звернення: 08.08.2022).

24. Етносоціологія: довідник / Нац. пед.ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, Центр етноглобалістики. Київ: Вид. НПУ імені М.П.Драгоманова,

2011. 205 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yevtukh_Volodymyr/Etnosotsiolohiia_dovidnyk.pdf (дата звернення: 08.08.2022).

25. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. № 1771-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> (дата звернення: 12.08.2022).

26. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 р. № 1616-ІХ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України. 2021. № 38. Ст. 319.*

27. А. Залізник. *Стародавня історія України. 2-ге вид. доповн. Київ : Темпора, 2019. 640 с.*

28. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.*

29. Юлія Климчук. По біженцях за кордоном судять про Україну. URL: <https://www.zvyagel.com.ua/?p=151236> (дата звернення: 16.08.2022).

Information about the authors:

Korzh Ihor Fedorovych,

Doctor of Laws, Senior Research Fellow Employee, Deputy Head of the Research Center Electronic Parliament and Legal Information, State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
4, Nestorovskiy lane, Kyiv, 04053, Ukraine

Biriuk Larysa Ivanivna,

First Deputy Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine
14, Zhylianska Str., Kyiv, 01033, Ukraine

Korzh Tetiana Igorivna,

Postgraduate, State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
4, Nestorovskiy lane, Kyiv, 04053, Ukraine